

toknak a statisztika segítségével történő bemutatása stb.

A kötet hatását két térképmelléklet és számos tábla teszi még teljesebbé. Az egyik térkép az írók, költők nyelvföldrajzi elhelyezkedését mutatja, a másik kitűnően áttekinthető helyzetképet ad arról, hogy az ország egyes területeihez tartozó írók milyen mértékben képviselik az irodalmi nyelvi normát. A táblákon levő képek egy-egy korabeli író, kéziratot, épületet stb. ábrázolnak.

A kötetben való tájékozódást nagyon megkönnyíti a feldolgozott forrásokat és a felhasznált szakirodalmat felsoroló pontos jegyzék, a külön névmutató és a részletes, jó áttekintést nyújtó tartalomjegyzék.

Végül: csak sajnálhatjuk — a Magyar Tudomány szemleírójával együtt —, hogy

hiányoznak az idegen nyelvi összefoglalók, pedig eltekintve a magyar irodalmi nyelv történetére vonatkozó új eredményektől, nemzetközi viszonylatban is igen figyelemre méltóak a szerzőnek az irodalmi nyelv általános kérdéseiről és kutatásának módszeréről írott fejtegetései.

*

A vonzó stílusban megírt tanulmány hasznos útmutatással fog szolgálni az irodalmi nyelv jövőendő kutatóinak, s csak érdeklődéssel várhatjuk a folytatását, a következő köteteket, amelyek az egyes nyelvi jelenségek felől mutatják be a kor irodalmi nyelvét, illetőleg a nyelv tartalmi kérdéseivel foglalkoznak.

Szathmári István

KORTÁRSÁK MÓRICZ ZSIGMONDRÓL. I. Tanulmányok és kritikák (1900—1919)

Összeállította és a jegyzeteket írta: Vargha Kálmán. Bp. 1958. Az MTA Irodalomtörténeti Intézete, 500 l.

A Móricz-irodalom jelentős állomásának tekintjük Vargha Kálmánnak, a körültekintő Móricz-kutatónak, ezt a gazdag és módszerére nézve úttörő jellegű gyűjteményét: a kortársak Móricz-képét a nagy író pályájának első szakaszáról. Ezt a szakaszt a gyűjtemény egy 1919 januárjában megjelent cikkel zárja le. A dátum valóban korszakot határol az író életében és életművében egyaránt. A következő kötet vagy kötetek a Móricz Zsigmond művészetéről szóló irodalmi kritikák és tanulmányok további sorát fogják közzélni, időrendben, 1944 ig. Így létrejön majd egy magyar író tekintélyes múzeuma, mely nemcsak a Móricz-életmű kulcsát jelenti majd mindenkinek, hanem értékes kútforrása lesz e század egész magyar irodalmi életének. Helyeseljük, hogy Vargha Kálmán csak a tanulmányokat és kritikákat gyűjtötte egybe s kihagyta a napisajtó romlandóbb anyagát, a riportokat, híreket, nyilatkozatokat és glosszákat. Gyűjtésének alapja Kozácsa Sándor ismert Móricz bibliográfiája volt, melyet Vargha Kálmán saját gyűjtésével egészített ki.

A Móricz-múzeum első köteténél megfigyelni az író határozott és magabiztos megjelenése irodalmunkban. Ismeretes, hogy Móricz későn jelentkezett, de a kritikai tükörkép tüstént a legnagyobb hatást mutatja. Móricz a teljesség igényével jó. Már hangvételeből is hiányzik a torzó félelem-érzete s egyszeri szava, annyi nagy magyar műsajátja. Még csak állatmeséit ismeri a kritika, de legelső bírálója, Elek Artúr, már a gyermekeknek szánt írásművekből, a hangból, a

jellemrajzolás ötletből, az író biztos ösztönéből csodálatos pontossággal ezt állapítja meg: „Kedély, humor, önkéntelenség, a nyelv mélyreható ismerete, mindig bizonyosra menő művészi érzék, döcögés nélkül való elbeszélő tehetőség: ennyi kvalitás nem egy mesés-könyvre — egy egész írói pályára elég.” Ez a prófécia 1909-ből való. Még ennél is érdekesebb, hogy már 1900-ban, debreceni teológus korában, néhány rajz alapján (debreceni lapokban közölték azokat) egy helyi kritikus Dickenshez és Thackeray-hoz hasonlítja. S nem is az éretlenek s kezdők hangján, komoly megfontolt szókkal. Aztán kilenc évig nem fordul elő Móricz neve sajtónk könyvismertetései közt.

Kik vették észre s kik látták meg benne az onomód a nagy író? Elek Artúr bátor biztatása után fél év múlva, 1909 júliusának végén jelenik meg Schöpflin Aladár cikke a Vasárnapi Újságban a Hét krajcárói. „A bravúr, amellyel mindig eltalálja, mit kell kimondani, mit elhallgatni, mit homályban hagyni s mit részletezni, legelsőrendű íróhoz méltó.” Így ír Schöpflin Aladár s ettől fogva több mint három évtizeden át tiszta szemmel kíséri Móricz írói munkásságát. Schöpflin írt róla a legtöbbet a kortársak közül, a maga nyugodt, egyszerű modorában, de mindig helyes — ma is helytálló — értékeléssel, kevés szóval, ám annál plasztikusabban. Majd minden Móricz-kötetről ő írt elsőnek, sose várta meg mások véleményét. Schöpflin az, aki a Sáraranyról beszámolván — 1911. január elsején, a Vasárnapi Újságban — megállapítja, hogy „a Sáraranyban irodalmunk érdekes fordulását véljük látni a nagyszabású társadalmi és emberbarázolás felé”. Schöpflin írja Móriczról az első összefoglaló tanulmányt is, még 1911 végén,

egy évre rá pedig megjelenik Adyról és Móriczról írt nagy tanulmánya a Huszadik Században, amelynek végén, a szemléltető kritika minden szálát összefogva, ott a konstatació: „Minden nagyobb munkája egy-egy indulatos tiltakozás a magyar élet valami jelensége ellen. A maga módja szerint ő is forradalmi szellem — nem politikai forradalmár, mint Ady, inkább morális forradalmárnak lehetne mondani. Minden írónk közt ő mondja a legsúlyosabb kritikát a mai magyar társadalomra, ő mutatja fel legvézűbb sebeinket, még pedig éppen azokon a társadalmi rétegeken, melyeket eddig az egészség, az érintetlen épség illúzióival vettünk körül.” Sorra idézhetném a találó értékeléseket. Még csak egyet, azt, amelyet 1917-ben írt Schöpfunglin a Szegegy emberéről, annak is a befejező részét idézem: „Ez a novella olyan, mint egy exaltált, hörgő kiáltás a háború embertelensége ellen. Rendkívüli erővel és beleérzéssel van megírva, olyan feszültség és izgalom van benne, hogy minden során érzik a lelki átélés. Raszkolnyikov óta nem írtak meg gyilkolást ennél belsőbb, megrendítőbb elképzeléssel. Ez a novella mindenkor Móricz legjelentékenyebb és legjellemzőbb dolgai közé fog tartozni.”

Schöpfunglin nem áll egyedül pozitív s abszolút elismerő bírálatával. Érdekes, hogy Móricz írói megörökítésének első korszakában alig akad művészetének gáncsolója, vele szembezálló s elutasító hang, amilyen később bőven van életműve körül. Egymás után jelentkeznek a nagy író kiváló írorkortársai, ők maguk méltatják Móriczot. Kosztolányi Dezső (1909. augusztus 1.) „a magyar novella eddig nem ismert stíljét” emlegeti a Hét krajciról írt ismertetésében: „Nekem úgy tetszik, hogy most egy olyan valaki érkezett meg, akit már régen-régen vártunk” — írja a Hétben. S pár napra rá Ady híres cikke olvasható a Nyugatban. Túlságosan ismert ez az írásmű ahhoz, hogy itt idézzek belőle, mégis meg kell állapítani, hogy Ady rajzolta oda Móricz első elbeszéléseihez a magyarság történelmi háttérét, s a kálvinista tiszaháti bocskoros nemeseket emlegetve érezte Móricz emberábrázolásának rendkívüli erejét, megsejtette egész nemzetünkre érvényes életművét.

Csodálatos minden kortársi visszhangja Móricz indulásának. Ady cikkével egyidőben jelenik meg a miskolci Felsőmagyarországban Barta Lajos lelkes cikke: „En látom őt, az erős idegzetű, nyugodt agyú, biztos nézésű és biztos kezű embert, amint mesés egyszerűséggel gyarapítja a magyar nép örökös életű művészettel írott dokumentumait. És lelkem a jövőendő alkotásait sejtve nagy-nagy gyönyörűséget érez” — írja Barta Lajos a vidéki távolból. Lukács György („Megírásukban a legmélyebben magyarok ezek a novel-

lák” — mondja a Huszadik Században írt cikkében), Elek Artúr, Farkas Pál, Dutka Ákos sorra mind teljes elismeréssel, a boldog felfedezés szavaival írnak az új íróról. A legérdekesebb szemlélni, hogyan állnak Móricz mellé a Nyugat nagy írói s mennyire nem baráti-kritikákat, hanem komoly, elmélyült méltatásokat írnak egy-egy Móricz-kötetről.

A Sárarany kritikái visszhangjában jelentkezik az első számottevő ellenvélemény is Móricz művészetéről: Halmi Bódog és Palágyi Lajos nem rosszindulatú, de harsogóan elfogult bírálata; majd pedig a Fáklya megjelenésekor kirossban az első rosszindulatú kritika is: Milotay Istvánnak levélformában írt önérzetesen bárgyú cikke az Új Nemzedékben (1918. május 30-án). Ebben már megtaláljuk az elkövetkező negyedszázad egész jellegzetes nyegle és ostoba fegyvertárát Móricz ellen, azokat főleg, akik Milotayhoz hasonlóan el se olvassák Móricz művét, eleve dorongot rántanak ellene, mert rettegnek a bíráló szó igazságosító erejétől.

Mekkora erővel érezte Móricz Zsigmond a magyar valóság képét, érdekesen észlelhető két kitérő író első Móricz-kritikáiban is, Nagy Lajosban és Krúdy Gyulában. Nagy Lajos 1912-ben fanyaran spekuláló megjegyzésekkel tűzdelt meg a Magyarok-ról írt egyébként elismerő, komoly hangú írásművét, mely Bárczy István rövidéletű népművelési lapjában jelent meg. Krúdy Gyula 1916-ban azt írja, hogy: „Meglépő ez a kemény, csalhatalan tekintet, amely szinte illúzió és szép hazugság nélkül vizsgálja a magyar életet”, de egy év múlva írt másik cikkében már riadozik „a veséket boncolgató író pápaszemétől”, mert szebb volt Magyarország „a régi színművek malom alatti hangulataiban”. Ez jellemző Krúdyra.

Mindenek ellenére a kritikák gyűjteménye arról vall, hogy Móricz útja kezdettől fogva 1919-ig lényegében kritikái elismeréssel, sőt csodálattal övezett út volt. Kortársai (az említettek kivül, akik újból meg újból méltatják egy-egy könyvét, főleg a következők: Bölöni György, Szini Gyula, Hatvani Lajos, Laczkó Géza, Ignóty, Kárpáti Aurél, Benedek Marcell, Karinthy Frigyes, Babits Mihály, Fenyő Miksa, Mohácsi Jenő, Sebestyén Károly, Gellért Oszkár, Lakatos László stb.) megteremtik a kibontakozó Móricz számára a fogadtatás meleg légkörét, amelyben az író jól érzi magát. Műveinek országos visszhangjára mi sem jellemzőbb, mint egy lévai tanár cikke a Bars című lévai újságban 1914. február 22-én, Fekete József, aki az akkor Lévára ellátogató Móriczról olyan kitérő, egyenletes hangú, bátor megállapításokkal tele cikket írt (a 71. számút), amely párját ritkítja az egész kortársi kórusban. Fekete József írásműve dokumentuma annak, hogy

a magyar vidék már ekkor, az első világháború előtt, nemcsak elszigetelt magánvélemények forrongó vidéke volt, hanem lényegében egész értelmiségünk haladó érzelmeivel, reformatori hangulatával, forradalmas szemléletével azonos volt, már vállalta Móriczot és Adyt. Jellemző ez a hang éppen Lévára, a felvidéki városra, amely néhány évvel később, már Csehszlovákia keretében, Pozsonnyal, Losonccal, Kassával és más városokkal együtt éppen Ady és Móricz életművével indítja meg a magyarországi fiatalokra is döntően ható nemzedéki forrongást, mely később a kisebbségi szocialista értelmiség Sarló-mozgama körül kristályosodik.

Valószínűnek tartjuk, hogy a gyűjteményből nem maradt ki a korszak Móricz-visszhangjának egyetlen egy fontos része sem, bár ezt csak úgy lehetne pontosan ellenőrizni, ha végigmennénk az újságcikleteken s a folyóiratok egybekötött évfolyamain, mint a kutató maga. Mindenesetre Vargha Kálmán a Kozocsa-bibliográfia és saját fáradhatatlanul összegyűjtött adatai alapján járt el s evvel

az anyaggal összehasonlítva gyűjteményét, nem találunk benne hiányokat.

A gyűjteményhez fűzött jegyzetekben akad néhány elírás. Például téves az a megállapítás, hogy Áchim Andrást „egy összeszólalkozás alkalmával politikai ellenfelei agyonlőtték”. Petelei István nem 1822-ben, hanem 1852-ben született. Kázmér Ernő, aki egyébként 1944-ben halt meg, nem volt író, kritikákát és tanulmányokat tett közzé, főleg a két világháború közti korszakban. Az Új Idők — Herczeg Ferenc lapja — nem 1944-ben szűnt meg, hanem 1949-ben.

Kár, hogy Vargha Kálmán a jegyzeteken kívül nem írt előszót a terjedelmes és nevezetes gyűjteményhez. A könyv hiányának érezzük, talán pótolhatná a második kötetben egy nagyobb utózó formájában, melyben nemcsak Móricz Zsigmond kortársi értékelésének történetét vázolná fel, hanem saját gyűjtésének és közzétételének módszerét is megvilágítaná. Ily nagyméretű s összefoglaló gyűjteményhez ez hozzátartozik.

Szatnai Rezső

KUNCZ ALADÁR: FEKETE KOLOSTOR

Szépirodalmi Könyvkiadó 1960.

A *Fekete Kolostor* azon magyar könyvek közé tartozik, melyeket Franciaország, sőt majdnem egész Európa elolvasott.

Kuncz Aladár műve 1937-ben jelent meg franciául az előkelő Gallimard-kiadónál (*Le monastère noir*. Paris 1937.), egy memoárokból összeállított sorozatban, Tolsztoj és Rimszkij-Korszakov naplóinak szomszédságában. Már 1932-ben ír róla a *Nouvelles Littéraires* c. irodalmi hetilap, mely ekkor még a háborús irodalom termésébe sorolja a könyvet, igaz, kiemelve ennek átlagából. Jacques de Lacretelle (a Francia Akadémia tagja) viszont 1937-ben írt bevezetőjében már nagyobb távlatok után kutat, egy pusztuló magatartás: a polgári humanizmus dokumentumát látja a könyvben. A *Fekete Kolostor* növekvő jelentőségét, elismerését a megváltozott európai helyzet: a fasizmus terjeszkedése magyarázza.

A Gallimard vállalkozásán kívül angol (*Black Monastery*. London 1934.), olasz (*Monastero nero*. Milano 1939.), sőt török (*Kara Manastir*. Ankara 1949.) nyelvű kiadás is megjelent. — A *Fekete Kolostor*-t, mint a polgári humanizmus igaz dokumentumát olvasták Európa-szerte. Hazai jelentőségét pedig a tíz kiadás s azok az elismerő bírálatok mutatják, melyekben Babits, Kosztolányi, Benedek Marcell és Halász Gábor ismerték fel a könyv igazságát és művészetét.

A *Fekete Kolostor* azonban lassanként kikapott az irodalom elevenéből, s az új olvasótábor még címét sem igen ismerte meg. Csúpan szűk körben terjengett egyféle Kuncz Aladár-legenda: Móricz és Babits barátjáról, az okosságával és kedvességével mindenkit meghódító ember személyes varázsáról, a *Fekete Kolostor* tisztességes, de bizonytalan értékű írójáról.

Most pedig újra előttünk a könyv: az emlék és a legenda összevethető az alkotás valódi értékével. És mikor *Bóka László* szép bevezető esszéje elvégzi ezt az összevetést, valómást is tesz, ítéletet is hirdet Kuncz Aladár visszatérésének ügyében. Vallomásos, emlékező szavakkal idézi fel az író rokonszenves alakját, de fontosabb tette: az ítélet, melyet a *Fekete Kolostor* és a maradandóság perében mond. Elemző ítéletével az alkotás objektív értékeire világít rá, ezeket látja meg, s tárja az olvasó elé. A legenda ellenében az írott művet — a valóságot — ítéli többnek, súlyosabbnak, mikor leírja: „Alkotása nem szorult szubjektív tanúságtételekre.”

*

A *Fekete Kolostor* memoárnak készült. „Feljegyzések a francia internáltságából” — áll a könyv címe alatt, azonban már Babits cikke (*Fekete Kolostor*. Erdélyi Helikon 1931.) a regény műfajában helyezte el Kuncz Aladár alkotását. Az író realista eszközökkel idézi meg a fogság világát: a hazájuktól tá-